

Уляна ДОБОСЕВИЧ

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 821.161.2'0"16/17":271.4-725(477)-043.2

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12590>

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА В УТВЕРДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVIII СТ. В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВАСИЛЯ ЩУРАТА

Резюме. У статті проаналізовано та узагальнено роль греко-католицького духовенства в контексті становлення й утвердження української літературної мови у XVIII ст. на матеріалі рукописів Василя Щурата «Націоналізація української літературної мови в XVII і XVIII вв.» та «Народна віра в силу слова. Виклад основних чинників, що посприяли розвитку літературної мови в Західній Європі, Росії, Польщі та на Україні». Метою статті є залучити в науковий обіг різноманітний матеріал цих рукописів, який ще не оприлюднений, а відтак потребує осмислення у площині функціонування української мови насамперед у церковно-релігійній сфері впродовж другої половини XVIII ст. – завершального етапу середньоукраїнського періоду. Завдання: 1) виокремити у текстах рукописів екстралінгвальні чинники, завдяки яким відбувалося активне запровадження української мови в релігійну сферу; 2) інтерпретувати їх у широкому мовотворчому контексті; 3) визначити місце проаналізованих факторів в утвердженні української мови. Рукописи викладів Василя Щурата відбивають своєрідне авторське бачення процесів становлення української літературної мови XVIII ст., насичене різноманітними фактами та коментарями й узагальненнями. Особливо цінним є висвітлення ролі Української греко-католицької церкви, зокрема чернечого ордену ЧСВВ, у мовотворчих процесах. У руслі сучасних концепцій історії мови та соціолінгвістики синтезовано ті зовнішні чинники, які сприяли утвердженню висхідних мовотворчих напрямів: 1) книгодрукування у широкому та різноманітному тематично-жанровому діапазоні; 2) розвиток освіти для українського духовенства; 3) церковна місійна практика і, ширше, обрядовість; 4) роль особистості в мовотворчих процесах; 5) приклади публічного вживання; 6) наукові зацікавлення та студії.

Ключові слова: Василь Щурат, історія української літературної мови, греко-католицьке духовенство.

THE ROLE OF THE UKRAINIAN GREEK-CATHOLIC CLERGY IN ESTABLISHMENT OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE XVIIIth CENTURY IN VASYL SHCHURAT'S INTERPRETATION

Summary. The article analyses and summarises the role of the Greek-Catholic clergy in formation and establishment of the Ukrainian literary language in the 18th century on the basis of Vasyl Shchurat's manuscripts „Nationalization of the Ukrainian literary language in the XVII and XVIII centuries” and „People's faith in power of a word. An overview of the main factors that contributed to the development of the literary language in Western Europe, Russia, Poland and Ukraine”. The purpose of the article is to introduce into the scientific discourse the diverse material of the manuscripts which has not been published yet, and therefore requires reflection in the plane of functioning of the Ukrainian language, primarily in church and religious spheres during the second half of the XVIII century – the final stage of the middle Ukrainian period. The following tasks have been determined: 1) to single out extralinguistic factors in the manuscripts, due to which the Ukrainian language was actively introduced into the religious sphere; 2) to interpret them in a broad linguistic context; 3) to determine the

role of the analysed factors in establishment of the Ukrainian language. Vasyl Shchurat's manuscripts reflect his own vision of the processes of establishment of the Ukrainian literary language in the XVIII century, characterized by the abundance of various facts, comments and generalizations. It is important to highlight the role of the Ukrainian Greek-Catholic church and also, in this context, the role of the monastic order OSBM in language processes. In line with modern concepts of the history of the language, as well as sociolinguistics, the following external factors, which contributed to establishment of the uprising language creating areas, have been synthesized: 1) book printing in a wide and diverse thematical and genre range; 2) the development of education for the Ukrainian clergy; 3) church missionary practice, and more broadly, ritualism; 4) the role of personality in language creating processes; 5) the examples of public usage; 6) scientific interests and studies.

Keywords: Vasyl Shchurat, the history of the Ukrainian literary language, The Greek-Catholic clergy.

Роль церкви в утвердженні суспільного статусу та піднесенні престижу української мови впродовж тисячоліть її формування була великою, а в окремі періоди й визначальною. Вплив різноманітних церковних інституцій, духовних практик, релігійної літератури особливо виразно можна простежити у середньоукраїнський період (друга половина XIV – кінець XVIII ст.). Це пов'язано насамперед із екстралінгвальними чинниками. Хронологічно відлік активного долучення церкви як суспільної формації до мовотворчих процесів сягає кінця XV ст. – від масштабних загальноєвропейських рухів Відродження, Гуманізму та Реформації, які знайшли відгомін на українських теренах і покликали до життя, до прикладу, Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр. (переклад сакрального тексту «виروضміння ради люду християнського посполитого») і цілу низку різножанрових релігійних творів, адаптованих до більших чи менших локальних суспільних запитів чи різних практик, які в підсумку ставали потужним чинником становлення української мови на живій розмовній основі спочатку через призму бачення у ній практичної потреби, а згодом і потенціалу стати мовою релігії. Панорамно цей процес можна окреслити як такий, у якому релігія (церква) упродовж століть набирає ролі своєрідного «колективного автора» дискурсу, у якому переплітаються різномовні вияви – церковнослов'янський, грецький, латинський, польський і щоразу активніше та впевненіше проявляє себе український. Цей шлях був поступовим і не завжди лінійним, однак у цілому простежувалася певна тенденція: від фонетичних чи морфологічних особливостей, які з'являлися спочатку випадково – як описки, а згодом – як свідомо запроваджені елементи живої мови (кількісно і якісно урізноманітнюючись та поглиблюючись аж до впровадження вузьколокальних діалектних рис) до цілісного бачення української мови як мови релігії.

Через призму соціолінгвістичного підходу варто подивитися на церкву як на вагомий суспільний сегмент, що має свою мовну концепцію і провадить власну мовну політику. У перспективі українського мовознавства – цілісно підняти й осмислити цей різноаспектний (навіть зважаючи на різноманіття конфесій) пласт у мовотворчому вияві. У різноманітті сучасних мовознавчих студій у цьому контексті виокремлюється особливий напрям – релігійна лінгвістика, яка реалізується у різних концептуальних методах і підходах: жанрово-стилістичному, відповідно до якого релігійну мову розглядають як функціональний стиль української мови з особливими принципами його побудови та функціонування; лінгвокультурологічний – із використанням концептуального аналізу різних релігійних явищ і процесів у мовній площині; комунікативний – із опорою на теорію мовленнєвих актів та їх застосування в релігійній практиці; лексикографічні дослідження з

акцентами на лексиці, семантиці, фразеології та етимології релігійної мови¹. Сьогодні актуалізований також соціолінгвістичний підхід до аналізу мовно-релігійних явищ. Цілком доречним виглядає поєднання соціолінгвістичного підходу з новітніми напрямками в осмисленні історії української літературної мови, а саме «в синтезованому поєднанні двох ракурсів науково-теоретичного дослідження – вузьколокалізованого, що дає можливість об'ємніше, стереоскопічніше представити закономірності мовно-літературного розвитку і врегулювання, спричинені психолого-соціальними, культурними факторами поступу літературної мови в окремо окреслений період із відтворенням «інтелектуального, емоційного образу носія мови, урахування суто лінгвального, включеного в ту ж часову площину погляду на статус і перспективи розвитку літературної мови, насамперед як мовного коду культури»². Серед критеріїв об'єктивного осмислення діяхронних процесів мовотворення одним із домінуючих є «визначення впливу мовних явищ на мовну свідомість носіїв лінгвальної субстанції»³. Соціолінгвістичний аспект, а особливо в історичній ретроспективі у поєднанні з релігійним суспільним контекстом належить до маловивчених, а тому одним із важливих завдань є «ввести матеріал про українську мовну дійсність», а отже, «дослідники подібних питань мали б враховувати результати, отримані в працях з історії літературних мов, культури мови, історії мовознавства, соціології, демографії, історії, філософії, культурології, релігієзнавства тощо, необхідні для опису взаємодії мови та соціуму в історичному розвитку»⁴. Отже, у методиці дослідження різних періодів, тенденцій і явищ є суттєвими всі фактори мовного функціонування – від зовнішніх (екстралінгвальних), які пов'язані з історичним, суспільним та культурним тлом, і до внутрішніх, що відбиті у мовній тканині тексту (чи сукупності текстів) певними фонетичними, морфологічними, синтаксичними, лексичними та іншими особливостями. Цілісна картина мовної еволюції складається поступово, із окремих зовнішніх і внутрішніх фактів у різних життєвих виявах. Одним із таких сегментів і є дослідження впливу релігійного чинника на розвиток і утвердження української мови – актуалізований в останні десятиріччя аспект, який ще потребує різновекторного аналізу.

Маловивчений, однак перспективний напрям – визначення ролі Української греко-католицької церкви в історії становлення й утвердження української мови. О. Горбач⁵, М. Лесюк⁶, Г. Мацюк⁷, М. Мозер⁸, В. Німчук⁹, І. Фаріон¹⁰, J. Getka¹¹ –

¹ Див.: П. Спасенко, *Релігійна лінгвістика в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку*, *Studia linguistica*, 2013, Вип. 7, с. 121–128.

² Л. Шевченко, О. Ніка, *Концептуалізація історії української літературної мови*, [у:] *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*, 2003, Вип. 8, с. 17.

³ Л. Шевченко, О. Ніка, *Концептуалізація історії...*, с. 20.

⁴ Г. Мацюк, *Сучасна соціолінгвістика: тенденції в розвитку теорії і завдання*, *Мова і суспільство*, 2010, Вип. 1, с. 15.

⁵ О. Горбач, *Мовостиль новітніх перекладів Св. Письма на українську народну мову XIX–XX вв.*, *Наукові записки Українського вільного університету*, Мюнхен, 1988, Ч. 13.

⁶ М. Лесюк, *Роль греко-католицького духовенства в розвитку української літературної мови в Галичині*, [у:] *Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині*, Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014, с. 677–695.

автори сучасних мовознавчих студій, присвячених різним аспектам цієї тематики. Історія досліджень попередніх десятиліть чи навіть століть – переважно ідеологічно заангажована. Показовими є різновекторні погляди П. Житецького та І. Франка на роль УГКЦ. Характеризуючи мовотворчі процеси, які передували появі «Енеїди» Івана Котляревського, Павло Житецький так інтерпретував роль чернечого ордену ЧСВВ, який належить до УГКЦ, щодо мовних питань: «Для них (василіан) народна мова була тільки знаряддям релігійної боротьби... Це метод педагогічного пристосування до народу, зовсім не розрахований на те, щоб викликати в ньому самодіяльність думки і почуття»¹. Опонуючи йому, Іван Франко висловив таку думку: «Що се значить, що унія опиралася на польську культуру? Ми знаємо, що в XVIII ст. українці унії належали до Польщі, що висше уніатське духовенство було спольонізоване, видавало багато польських книжок, навіть в обороні руських партикулярних інтересів – се факти і ми їх розуміємо. Але не менше певні факти, що русини унії не зробилися поляками, писали по-руськи, не любили поляків і польського панованя, а належність до унії не перешкоджувала їм бути й вільнодумцями і українськими патріотами»². Це були, по суті, перші наукові кроки в осмисленні ролі УГКЦ у мовному становленні українців – і одразу ж контрверсійні. Загалом негативну тенденцію підтримувала зі зрозумілих причин і совєцька влада. Проте процес повернення неупередженості, а відтак і справедливості був і є неминучим. І проявився та щоразу під новим кутом зору проявляється, наприклад, в історичних студіях з елементами соціолінгвістичного аналізу: «Якщо екуменічні здобутки уніатства належать до його безсумнівних переваг, то безумовно негативну роль відіграло те, що Унійна Церква поволи, але неухильно спольщувалася мовно. Літургію ще традиційно відправляли «по-руськи», але проповіді та інші церковні чини щораз

⁷ Г. Мацюк, *Граматичний аспект мовознавчої діяльності греко-католицького духовенства в Галичині (перша половина XIX ст.)*, [у:] Християнство й українська мова, Львів, 2000, с. 396–404.

⁸ М. Мозер, *Уживання української мови греко-католицькою церквою в Галичині (1772–1859)*, [у:] Причинки до історії української мови, Харків. Харківське історико-філологічне товариство, 2008, с. 474–561.

⁹ В. Німчук, *Християнство й українська мова*, «Українська мова» 2001, № 1, с. 11–30.

¹⁰ І. Фаріон, *Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV–XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива*, Львів: Видавництво Національного ун-ту «Львівська політехніка», 2015, 656 с.; І. Фаріон, *Отець Маркіян Шашкевич – український мовотворець. Лінгвістичний феномен на тлі світового романтизму*, Львів: Свічадо, 2007, 136 с.

¹¹ J. Getka, *Polskojęzyczne druki bazylikańskie (XVIII wiek)*, Warszawa, 2013, 344 s.; J. Getka, *U progu modernizacji. Ruskojęzyczne drukarstwo bazylikańskie XVIII wieku*, Warszawa, 2017, 315 s.

¹ П. Житецький, «Енеїда» Котляревського и древнейший список ее в связи с обзором малорусской литературы XVIII века, [у:] П. Житецький, *Вибрані праці. Філологія*, Київ, 1987, с. 182.

² І. Франко, П. Житецький – «Энеида» И. П. Котляревского и древнейший список ее в связи с обзором малорусской литературы XVIII века, «Киевская Старина» 1899, X–XII, 1900, I–III: Рецензія, [у:] ЗНТШ, 1900, Т. 38, с. 34.

частіше ставали польськомовними, спонтанно, через полонізацію кліру, призводячи до спольщення парафіян. Утім, більшою мірою це стосувалося вищого та міського духівництва, бо сільські священники, як уже згадувалося, були далекими від польської мови та культури (а точніше від культури взагалі, оскільки поліпшення церковної організації впродовж XVIII ст. так і не встигло докотитися до сільських попів, матеріально нужденних, неосвічених і цілком залежних від шляхти – власників поселень, що входили до певної парафії)»¹. У працях із царини культурології теж не оминули увагою греко-католицьку церкву, аналізуючи її діяльність на перетині мовної й суспільної площин, зокрема чин Митрополита Кипріяна Жоховського (1674–1694), який «добився від Риму заборони латинізаційної діяльності на українських теренах чернечого ордену василіан», налагодив книговидавництво українською мовою, відкрив у Римі українську колегію, а тому «саме при ньому формується думка про уніатську церкву як захисницю української національної духовності, зникає упередженість щодо неї як засобу полонізації українців» і «конфесія ця дедалі більше поставала в ролі чинника національного самозбереження українства»².

Актуальним завданням є всебічне висвітлення ролі греко-католицької конфесії, спираючись на засади того, що УГКЦ – церква з європейською орієнтацією в суспільно-релігійній діяльності, зокрема й у мовному плані. Упродовж чотирьох із половиною століть діяльності цієї конфесії мовні пріоритети змінювалися, однак, наприклад, у XX ст. (як і в багатьох випадках у попередніх століттях) є чіткі підстави стверджувати україноцентризм у її мовній політиці. Промовистим є історичний факт, пов'язаний із процедурою укладення Берестейської унії. Синодальна заява-декларація від 2 грудня 1594 р., до якої долучилися Іпатій Потій, Кирило Терлецький та Бернард Мацейовський, була написана спершу староукраїнською, а потім польською і латинською мовами, про що свідчать архіви Ватикану, а згодом, на аудієнції в Папи, послання теж було зачитано спочатку мовою оригіналу – руською-староукраїнською³. Власне, ще на етапі утворення УГКЦ засвідчила позицію щодо мовних питань та певну (позитивну для української мови) тенденцію щодо їхнього вирішення. Міхаель Мозер стверджує, що і надалі ця конфесія дотримувалася тієї ж концепції, маючи змогу «продовжувати в XVIII–XIX ст. власні мовні традиції та брати участь у розбудові нової літературної мови. Ба більше – і в Галичині, й на Закарпатті мовне відродження було справою майже виключно греко-католицьких священників»⁴. Тому кожен факт діяльності УГКЦ, що проєктується на мовні питання, потребує фіксації й інтерпретації і є важливим у висвітленні зазначеної проблематики.

У працях українських мовознавців закладено підвалини досліджень ролі УГКЦ в історії української мови, однак залишається ще велике поле для різноаспектних студій. Зокрема, у багатьох випадках залишається ще недостатньо висві-

¹ Н. Яковенко, *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України*, Київ : Критика, 2006, с. 493.

² А. Колодний. *Християнські засади національної культури*, [в:] *Історія української культури* : у 5 т., Т. 3, Київ : Наукова думка, 2003, с. 51–52.

³ І. Фаріон, *Суспільний статус...* с. 375–377.

⁴ М. Мозер, *Уживання української мови...* с. 559.

тленим період XVIII ст. У відділі рукописів ЛННБ ім. В. Стефаника зберігають важливі для окресленої тематики документи, у яких викладено факти й роздуми Василя Щурата – «Націоналізація української літературної мови в XVII і XVIII вв. (виклади проф., др. В. Щурата)»¹, а також нотатки під назвою «Народна віра в силу слова. Виклад основних чинників, що посприяли розвиткові літ. мови в Зах. Європі, Росії, Польщі та на Україні»². Рукописи не датовані. Можна припустити, що це були конспекти викладів у час роботи доктора філософії Василя Щурата в Тасмному університеті у Львові, де він читав лекції з історії мови та літератури. У контексті мовних питань висвітлено позицію та розглянуто заходи чернечого ордену Української греко-католицької церкви Чину святого Василя Великого, спрямовані на задоволення потреб вірян-українців у рідній мові. Це один із чинників витворення і скріплення національної ідентичності та національної свідомості українців. Різноманітний матеріал цих рукописів – і окремі факти, і елементи мовного аналізу текстів, і певні узагальнення – ще не оприлюднений, а відтак потребує залучення до наукового обігу й осмислення у площині вже відомих тез про особливості функціонування української мови насамперед у церковно-релігійній сфері упродовж другої половини XVIII ст. – завершального етапу середньоукраїнського періоду. Це і становить мету пропонованої статті. Аналіз цих рукописів здійснено крізь призму таких завдань: 1) виокремити у текстах рукописів екстралінгвальні чинники, завдяки яким відбувалося активне запровадження української мови в релігійну сферу; 2) інтерпретувати їх у широкому мовотворчому контексті; 3) визначити місце проаналізованих факторів в утвердженні української мови.

Концептуальні засади, із позиції яких В. Щурат розглядає процеси літературного мовотворення, викладені у рукописі «Народна віра в силу слова. Виклад основних чинників, що посприяли розвиткові літ. мови в Зах. Європі, Росії, Польщі та на Україні». Оцінюючи з погляду діахронії та в порівняльному плані загальні напрями творення писемно-літературної мови в Україні, Польщі та Росії, автор стверджує, що усі процеси відбувалися у загальноєвропейському суспільно-культурному полі, і при цьому зауважує, що хронологічно найраніше до цих процесів долучилися саме на українських землях. Цьому сприяли такі чинники – церковний, державний і матеріальний. У нотатках автор у край лаконічний, коли коментує названі вище фактори, тож можна лише припускати, що в контексті церковного (реформ. (скорочення належить В. Щуратові. – У. Д.) місія – можливо, вплив ідей Реформації) та державного (емансипація – імовірно, національно-визвольні рухи) чинників мав на увазі ті етапи творення літературно-писемної мови, які в історичній ретроспективі тривали упродовж XVI – першої половини XVII ст., що, зрештою, закономірно, бо мовотворчі процеси саме в цей час були максимально наповненими, багатогранними і впевнено входили в народнорозмовне русло. Щодо матеріального чинника – каталізатором стало поширення книго-

¹ В. Щурат, *Націоналізація української літературної мови в XVII і XVIII вв. (виклади проф., др. В. Щурата)*, Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, ф. 206, № 354, п. 7, 21 арк.

² В. Щурат, *Народна віра в силу слова. Виклад основних чинників, що посприяли розвиткові літ мови в Зах. Європі, Росії, Польщі та на Україні*, Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, ф. 206, № 358, п. 7, 2 арк.

друкування, яке зробило книжку доступною, разом із тим популяризуючи мовотворчі тенденції. На думку професора, пошуки і знахідки тогочасних письменників, які активно запроваджували розмовний варіант у писемний узус у гумористичному ключі (мабуть, ідеться про авторів інтермедій, адже в цьому жанрі народнорозмовне джерело проявилось найактивніше) теж долучилися до мовотворчих процесів. Цей невеликий за обсягом рукопис завершується розміркуваннями В. Щурата про мову як явище у філософській площині: «Все духовне життя – то продукт історичної традиції. Бо вона корениться в мові... Слово варте найбільшої віри в народа... Душу народа пізнати – значить пізнати його мову»¹.

Основну увагу в тексті рукопису «Націоналізація української літературної мови в XVII і XVIII вв. (виклади проф., др. В.Щурата)» зосереджено на зовнішніх чинниках, які сприяли утвердженню руської-української мови передусім у церковному житті УГКЦ, а відтак і в ширшому культурно-суспільному контексті. Структура викладу доволі мозаїчна, однак містить цілу низку промовистих фактів і дотичних роздумів автора, підпорядкованих темі викладів. Із огляду на це аналізований текст можна умовно поділити на кілька тематично взаємопов'язаних блоків, у яких висвітлено питання освіти (насамперед для духовенства), церковної обрядовості і пов'язаних із нею практичних заходів, книгодрукування у релігійній сфері, публічного вживання української мови, а також ролі особистості у поширенні певних мовних принципів та ідей.

Передусім Василь Щурат визначає взаємостосунки між греко-католиками і Римом та москвою – очевидно, інтерпретуючи їх як два полюси релігійного життя, між якими, власне, і опинилася греко-католицька церква у геополітичному контексті, наголошуючи на різниці саме у мовній політиці: «Бачимо, що Рим починає поступати цілком інакше..., ніж рівночасно Москва, яка, вважаючи церкву середником помосковщення У. (України. – У. Д.), видає указ за указом, які стремлять до змоскалізування не тільки самої мови, а навіть і вимови тексту...»². Саме з другої половини XVII ст. на підросійських теренах набирають обертів процеси лінгвоциду, які на початковому етапі стосувалися церковної сфери, а згодом поширилися і на інші – освіту, світське життя тощо. Це якраз увиразнює специфічні московські підходи до нищення руської-української ідентичності – спрямовувати заборони в ту точку, яка є кульмінаційною на даному етапі мовотворення. На цьому тлі ті українські землі, які не були підпорядковані московщині (а у викладах В. Щурата йдеться про події, що відбувалися переважно на українських землях, які входили до складу Польщі), стають своєрідним «оберегом» і провідником тих мовотворчих процесів, які були окреслені й розвивалися раніше – з другої половини XVI ст. Вони стосувалися головним чином запровадження живої мови в релігійне письменство. Ці ідеї продовжує втілювати у життя друкарня при Почаївській лаврі, початки якої сягають 30-х років XVIII ст. Науковець наголошує на тому, що видавничий рух був активним і стосувався різних сфер життя. Сучасні дослідники підтверджують цей факт, адже з часів заснування друкарні і підпорядкування її Василянському чернечому ордену, попри усі труднощі, з якими створювали й відновлювали заклад, насиченість видавничого процесу була висо-

¹ В. Щурат, *Народна віра* ..., арк. 1а.

² В. Щурат, *Націоналізація*..., арк. 2а.

кою (у цих хронологічних рамках найбільш продуктивним виявився період 1772–1795 рр.¹. Різноманіття друкованої продукції і, за словами В. Щурата, «зміцнений видавничий рух» підтверджують сучасні дослідники: «жанровий репертуар видань Почаївського Успенського монастиря XVIII–першої третини XIX ст. складають богослужбні книги, видання катехитичного змісту, ораторсько-проповідницька література, підручник з богослів'я, духовні пісні, світські видання, поетичні твори. Досить широко представлені в репертуарі почаївського друку українські пісні релігійного змісту»². У фокусі уваги В. Щурата перебувала переважно та частина видань, метою якої було передати релігійний зміст для світських людей. Це передусім катехизми 1776 р. М. Мариновича, 1778 та 1797 рр., «Народовіщаніє» 1768 та 1778 рр. – «дуже простий катихизм з повсякденними повчаннями», у якому «катихитична частина зложена мовою, зближеною з народною, а повчальна писана церковнослов'янською мовою»³.

«З ширшого літературного інтересу» В. Щурат серед іншого згадує «Образ примирення грішного чоловіка з Богом» Сторожевського 1756 р. і цінну, на його думку, «Іфіку Ієрополітику» Филиповича з руською передмовою візитатора львівської дієцезії Миколи Шадурського, що його згодом М. Возняк охарактеризує як одного з патріотично зорієнтованих діячів, «відомого з ініціативи й енергійної праці по задуманому пляну» та такого, що «просвіта рідної країни лежала йому на серці»⁴. Із ім'ям М. Шадурського пов'язана також видана у 1770 р. в Почаєві книжка виключно світського змісту «Політика світська» – унікальна щодо тематики і мовного аспекту пам'ятка, яка яскраво демонструє народнорозмовні мовотворчі явища того часу. Автор викладів не оминув увагою й історичних праць, серед яких «найпопулярніша лектура до 70–80 рр. XIX ст.»⁵ «Гора Почаєвська», що мала кілька перевидань. Особливо цінними стали тексти духовних пісень, які «друкувалися як додаток – відома пісня про чудодійну перемогу над турками 1675 р. під Почаєвом «Весело співайте, челомъ ударяйте...». У виданнях 1772 та 1793 рр. до названої пісні додається ще одна – «Пречистая Дево Мария Рускаго краю». У виданні «Гори Почаївської», що вийшло, не раніше 1815 р., окрім двох названих вище пісень, уміщено ще одну популярну пісню на честь Почаївської Богородиці, що часто входила до репертуару лірників – «Пасли пастыры овцы на горе»⁶. Отже, короткий перелік тих видань, на яких акцентує

¹ Див.: І. Альмес, *Книгозбірні у соціокультурному просторі чернечих спільнот Львівської єпархії XVII–XVIII ст.*, Львів, 2018. [у:] <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?downloadid=437> (17.06.2024); Ю. Мартинів, *Видавнича діяльність Почаївської Лаври*, Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки, 2012, Вип. 3.33, с. 97–102.

² О. Железняк, *Жанровий репертуар та тематична класифікація кириличної видавничої продукції друкарні Почаївського Успенського монастиря XVIII–першої третини XIX ст.*, Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 2013, Вип. 37, с. 370.

³ В. Щурат, *Націоналізація...*, арк. 26–3а.

⁴ М. Возняк, *Український «savoir-vivre» з 1770 р.*, Україна: науковий трьохмісячник українознавства, 1914, Кн. 3, с. 40.

⁵ В. Щурат, *Націоналізація...*, арк. 3а.

⁶ О. Железняк, *Жанровий репертуар...*, с. 368.

В. Щурат, свідчить про їхню різноманітність та увагу не лише до релігійних, але й до світських питань, а також – у мовотворчому аспекті – про поступове проникнення живої мови в тексти, що в поєднанні з іншими чинниками і сприяло онародненню літературно-писемної мови.

Загалом цей сегмент не лише у видавничій діяльності, але й у практичному втіленні ставав дедалі вагомішим чинником поступового впровадження живої мови у церкву на різних рівнях. Так, до прикладу, з 1783 р. – заснування у Львові Духовної семінарії і запровадження теології в університетські студії та рівночасно можливості навчатися у цих закладах українцям – рух за народнорозмовну основу принаймні у спілкуванні з простими людьми зміцнюється, витісняючи таким чином латину, оскільки «ретори, що виходили з тодішніх латинських шкіл..., на селі ставали безпорадними і дурними, бо не вмiли говорити з народом». Тому у 1786 р. виходить урядове розпорядження, «силою якого управа семінарії має науку катехизму і гомілій вести в себе вдома по-руськи... Приказано також питомцям подавати на письмі вироблені по-українськи проповіді і науки катехизмові»¹. Взоруючись на орден єзуїтів, василіани формували хорошу освітню базу, яка опиралася і на європейські напрацювання (латиною), і одночасно на народнорозмовну мову. Таке поєднання певний час, на думку В. Щурата, видавалося складним, оскільки при збільшенні доступу до освіти в семінарії та у Львівському університеті українці виявляються не цілком готові: «Наплив кандидатів стає більшим, але приготування в них для слухання латинських викладів не рівне, так що непідготовані стають скоро завадою... і тому уряд у 1786 р. видає розпорядження, щоб кандидати в семінарію виказувалися не лише скінченням 17-ти літ життя, а й скінченням роком філософії (7 кл. гімназії)»². Це частково ставало приводом до своєрідної колізії між двома різними мовами, яку в силу обставин потрібно було швидко долати. Аналогічне явище можна помітити й у діяльності мандрівних дяків, яким теж доводилося пристосовувати набуті знання до мовних запитів селян, а відтак шукати для цього адекватне мовне вираження. Це ще раз засвідчує спільний внутрішній вектор мовного розвитку різних частин на той час політично роз'єднаних українських земель.

У стінах Львівської семінарії питання вирішують на користь української мови – у січні 1786 року виходить урядове розпорядження, «силою якого управа семінарії має науку катехизму і гомілій вести в себе вдома по-руськи, а в липні 1786 р. його розширили і приказали по-руськи викладати моральну догматику і пасторальну. Приказано також питомцям подавати на письмі вироблені по українськи проповіді і науки катехизмові та перекладати це властям семінарійним, а ті при кінці року мали знов перекладати правительственным властям»³. У Львівському університеті на філософсько-теологічному відділі теж запроваджують україномовні виклади. Таким способом в духовному освітньому середовищі плекали інтелігенцію, яка вийшла з народу і вертається до народу з його ж мовою – а це надзвичайно важливий фактор в утвердженні народної мови. Мотиви цього В. Щурат окреслює так: «Досвід учить, що молоді духовники і ті, що поза своїми

¹ В. Щурат, *Націоналізація...*, арк. 10а.

² Там само.

³ Там само.

книгами не читають нічого в народній мові, вступаючи в свій обов'язок, не знають народної мови, через що в проповідях і науках є для народу незрозумілі»¹. Безперечно, практичний чинник виявляється домінантним, однак він стає пунктом відліку до піднесення престижу народної мови. Певною перешкодою у цьому мовотворчому процесі стає церковнослов'янська мова, яку в книжному форматі на той час асоціюють з русинами-українцями. Прикладом може слугувати теологічний трактат Петра Лодія «Наставлення любомудрія», репрезентований як переклад для українських студій, який, однак, в основі залишається церковнослов'янським.

Відповідаючи на питання «Яка ж це була рущина?», В. Щурат висвітлює ще одну проблему: «Про правдиву українську мову не мали поняття. До того були обаламучені власними книжними традиціями» – церковнослов'янська мова довгий час була «видимим знаком національної (релігійної. – У. Д.) свідомості...»². І саме XVIII ст. із непротим шляхом пошуків власної мовної ідентичності, не тотожної церковнослов'янській мові, стало часом переходу «від літературно-писемного білінгвізму до національного періоду і періоду формування нації до єдиної національної літературної мови»³, що суголосно й назві аналізованого рукопису лекції В. Щурата.

«Поступ і розвій мови в напрямі знаціоналізованя» відбувався і завдяки популярній на той час практиці Василянських місій. Парафіяльні місії від перших років формування ЧСВВ були важливим елементом його праці з мирянами – для пошуку чи укріплення прихильників віри. У перші роки йшлося, однак, не стільки про місії, як просто про поширення серед народу основ християнського віровчення. Серед документів, які регулювали місійну діяльність, особливо цікавим, на думку В. Щурата, є лист о. Цезаря Стебновського, написаний близько 1739–1740 рр. Автор звітує про мовну ситуацію та відповідно до цього пропонує методологію місій в двох частинах. Перша частина листа присвячена території Литви, де Унійна Церква вже добре закорінена, а друга стосується теренів, де переважає православне населення. Значну увагу звернено на обрядовість, оскільки обряди – це перший чинник, котрий дозволяє православним зблизитися зі Східною Католицькою Церквою, послаблює перші упередження та стереотипи. Як підкреслював о. Цезар, «треба наголошувати, що обряди, звичаї і *руська мова* в Літургії (*l'idioma volgare della Messa*) зберігаються передовсім тому, що Рим (Апостольська столиця) все це точно *зберігати наказує*»⁴.

У 1739 році постала Руська провінція Василіанська під Покровом Богородиці з центром у Почаєві. В. Щурат наголошує: «В тім розвитку нової провінції починається перевага українського елемента... Українці, не шляхта, але хлопи, як їх звали серед аристократії, приходять до управи. І в згаданому вже видавничому

¹ В. Щурат, *Націоналізація...*, арк. 106.

² Там само, арк. 17а.

³ В. Передрієнко, *Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі*, Київ : Наукова думка, 1979, с. 3.

⁴ *Litterae basilianorum in terris Ucrainae et Bielarusjae*, Vol. II: 1731–1760, Romae 1779, p. 37–64.

рухові якраз Василіани сеї нової провінції беруть велику участь»¹, таким чином поєднуючи видавничу справу із місійним рухом. Прикладом такого синтезу може слугувати посібник «Methodus missionum», який спершу переписували вручну, а 1772 р. надрукували в Почаєві. У цьому посібнику є важливі вказівки, які стосуються мовних питань, зокрема рекомендують: «у проповідях і катехизуванні послугоувалися українською мовою» і далі з уточненням: «Коли на місіях зберуться українці і поляки, то проповідувати кождим окремо в їх мові». Якщо у цьому контексті і спробувати відшукати мотиви, то вони матимуть суто практичний характер – «Василіани чинять так, як і всі місіонарі, котрих не обходить нація, але котрі приноровляються до більшості», добре розуміючи успішність україномовної проповіді у відповідному середовищі. Мова ставала при тому не лише раціональним інструментом, але й чинником емоційного впливу: «Вражіння української місійної проповіді скріплювалося вражінням цілої місії. А що вражіння це було сильне не тільки на селян, але й на інтелігентів, засвідчують спомини цього часу»². Це забезпечувало водночас і практичні потреби, і духовні запити, і разом з тим підносило престиж української мови не лише серед простого люду, а й формувало певні рідномовні ідеї серед інтелігенції. Упродовж 1775–1781 рр. було здійснено 60 місій, з яких залишилися протоколи, що, як стверджує автор викладів, зберігалися в архіві Василіан у Львові (цей аспект варто у перспективі розвитку теми взяти до уваги). До прикладу, протоколюючи хід місії в галицькому селі Волевичі 1770 р., проповідник о. Сорочинський нотує, що проповіді були виголошені народною руською мовою.

Проповіді забезпечували раціональний вплив місії, а емоційний складник втілювали релігійні пісні. Антологія «Богогласник», видана у Почаєві 1790 р., узагальнила пісенний репертуар. У мовному аспекті пісні були неоднорідні – у рукописному форматі пісень виявили значно більше, ніж у друкованому; а ті рукописні, які увійшли до «Богогласника», мають дещо модифікований вигляд, причому редактори прагнули уникати простих і вульгарних виразів, а іноді й народної мови³. Такі ж спостереження знаходимо і у В. Щурата: «... Ці релігійні пісні мають інший вигляд язиковий в рукописі, а інший – в друку»; тобто рукопис репрезентує мову цих пісень, дуже зближену з народною, а в друкованому варіанті тексти часто поправлені на церковнослов'янський лад. Добір мови часто залежав від умов, за яких виконували пісню: «Справа мається так, що в нас, окрім церковнослов'янського тексту, витворюється для світського вжитку другий рівнорядний текст посполитий, зближений до живої мови, а поруч цього постає ще текст третій, ще більше зближений до народної мови. Всі ці три тексти були рівночасно плекані для трьох відмінних цілей»⁴. Пісні мали три редакції тексту, залежно від місця та осіб, які брали участь: у церкві звучав церковнослов'янський варіант, а під час походу, процесії не так ретельно дотримувалися усталених церковних мовних канонів, а відтак звучали вже «тексти посполиті», які більшою чи меншою мірою відбивали народнорозмовну стихію. Згодом це

¹ В. Щурат, *Націоналізація...*, арк. 36.

² Там само, арк. 46.

³ О. Железняк, *Жанровий репертуар...*, с. 367.

⁴ В. Щурат, *Націоналізація...*, арк. 5а–5б.

стало узвичаюватися в друку – якщо збірки церковних пісень видавали у «метеликовому» форматі, то спостерігалася тенденція «посполитизувати мову», тобто максимально наближати її до живої розмовної.

Очевидно, роль місій у такому форматі набувала ширшого контексту – не лише релігійного просвітництва та залучення, але й пробудження народної свідомості та самоідентифікування саме за мовним чинником. Чи не тому у 1781р. виходить урядова заборона ходити на місії та відпустити, оскільки, за словами В. Щурата, австрійський уряд боявся місійних виявів поза кордонами держави (ідеться про Почаїв), а відтак «скасував місії, а фонди, призначені для їх організації, обернув на утримання парохій та шкіл»¹.

У контексті запровадження в церковній ужиток живої розмовної мови в аналізованій період показовою є концепція мови та пов'язана з нею діяльність Юліана Добриловського – василіянина, відомого на той час проповідника. Василь Щурат присвячує йому окрему частину своїх викладів, а також згодом публікує статтю «Український проповідник і поет з кінця XVIII ст.»². Життєпис Ю. Добриловського у викладах, як зазначає автор, спирається на хроніку в періодичному виданні «Світ» за 1906–1907 роки. Географія його служіння охоплює Кременець, Підгірці, Львів, Броди, Угерники, Жовкву, Крехів, Бучач. У викладах зосереджено увагу на двох аспектах діяльності – релігійно-проповідницькому та поетичному. У першому аспекті варто залучити до осмислення історичних мовотворчих процесів Ю. Добриловського як автора «гадки уживати посполитої мови в книжках, призначених для друку, а замість посполитих слів уживати діалектів при виголошенні проповідей»³ і збірника «Науки парохіяльня на неділи и свята урочистья цілого року: з Евангелій подлуг обряду греческаго росположенных, з приданієм при конци науки при шлюбі, двох наук при погребеніи, и на Пятки святаго Великаго поста, о Страстех Христовых ... з славенско-рускаго на простый и посполитый языкъ Рускій преложенныя», укладачем якого він був і який двічі виходив друком у Почаєві 1792 та 1794 рр. Підхід до узгодження усталених норм церковного книгодрукування церковнослов'янською мовою з практичними потребами застосовувати живу розмовну мову у цьому збірнику Ю. Добриловський сформулював двічі – у зверненні до преосвященного архиерея Стефана Левинського та безпосередньо у передмові до читача. У зверненні укладач зазначив (подаємо у сучасній транслітерації зі збереженням авторської пунктуації): «Діло сіє парохіальних поученій... простим і найпосполитшим (!) діалектом... по силі і могутству переведох і перетолковах»⁴. Значно ширші роздуми зі своерідним філологічним баченням і трактуванням діалектного різноманіття української мови того часу (мабуть, хронологічно першим у такому розгорнутому контексті!) Ю. Добриловський подав у передмові

¹ Там само, арк. 8.

² В. Щурат, *Український проповідник і поет з кінця XVIII ст.*, [у:] В. Г. Щурат, *Вибрані праці з історії літератури*, Київ, 1963, с. 101–103.

³ В. Щурат, *Націоналізація...*, арк. 13а.

⁴ Ю. Добриловський, *Науки парохіальня на неділи и свята урочистья цілого року: з Евангелій подлуг обряду греческаго росположенных, з приданієм при конци науки при шлюбі, двох наук при погребеніи, и на Пятки святаго Великаго поста, о Страстех Христовых*, Почаїв : Друкарня Успенського монастиря, 1792, [12], 294 арк. 4°, с. 9а.

«к Благоговійному і Всечестному Читателю»: «Відомо бо єсть тобі Благоговійний Читателю, же в руской сей простой, в Полщи звичайной і посполитой бесіді, слова і способи їх вираження, суть рожнії, і не всім єднакові: на Волиню іншії, на Подолу, і на Оукраїні іншії, в Полісію іншії, ведлуг свого звичаю мають люде, якоби свойственний свой язык, і інший способ бесіди і слов вираження. Для того в єдином том наук предложенії, не могах всім... угодити. Но ти, Всечестний і Благоговійний Читателю, поневаж всегда з людми твоєї пастві врученними, живещи, і с ними всегда бесідуєши, добре способ їх бесіди, і слов вираження знаєши, для того латво можеші сія краткіє науки читаючи, так їм слова виражати, як они между собою бесідувати обикоша, і як їм приятнійше, і ко спасенному їх пожиткови угоднійше будет»¹. Таким чином укладач збірника проповідей «легалізує» їх виголошення живою розмовною мовою, що мало би стати максимально ефективним у навчанні основ християнського життя і прищепленні відповідних етичних регулятивів. Василь Щурат так інтерпретує настанови Ю. Добриловського: «Автор дає проповідникові апробату послуговуватися в стичності з простим народом діалектами. Для проповідника він пише посполитою мовою, яка у всіх сторонах повинна бути зрозуміла, але річчю священника є незрозумілі для народа слова посполитої мови пояснити відповідним діалектним ідіомом»². Якщо розглядати ці настанови в ширшому діахронному контексті, то вони є продовженням традиції учительних Євангелій, які були особливо популярними наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. і так само максимально в писемному узусі наближали мову викладу до розуміння простих людей. Варто наголосити і на тому, що ця мовотворча концепція набула розвитку і продовження, зокрема, в тому, що «народомовні традиції Ю. Добриловського ще за його життя (у 1816–1817 рр.) підхопив бучацький василянин о. Мацієвський, який укладав проповіді народною мовою»³.

Другий аспект діяльності Ю. Добриловського – поетичний, де він проявив себе як автор пісень «Дай нам, Боже, добрий час» і «Станьмо, браття, в коло», а також «Слава наша най не загибає» (про часи козаччини) і, ймовірно, «Як то тяжко, як то трудно знести час розлуки». Василь Щурат дає високу оцінку цьому поетично-пісенному доробку: «Добриловський не представляється як звичайний віршомаз і може сміло стати з Вагилевичем і Головацьким»⁴. Примітно, що автор викладів особливо зосереджений на пісні «Слава наша най не загибає», пов'язуючи її появу ще й науковим інтересом василян щодо історичних студій, який має широкий соборний контекст, коли «давні зв'язки Галичини з Україною почали відживати в історичній свідомості»⁵.

Отже, В. Щурат уперше осмислив діяльність Ю. Добриловського в контексті утвердження української мови як мови церкви і літератури на галицьких теренах. Цілком слушною є думка науковця про те, що працю Ю. Добриловського в цер-

¹ Там само, с. 11–12.

² В. Щурат, *Націоналізація...*, арк. 56.

³ П. Шкраб'юк, *Монаший Чин отців василян у суспільно-культурному житті України*, Львів : Місіонер, 2005.

⁴ В. Щурат, *Націоналізація...* арк. 136.

⁵ Там само, арк. 166.

ковній сфері і в літературному процесі можна інтерпретувати в загальноукраїнському контексті – на одному рівні, до прикладу, із Антоном Головатим (автор твору «Пісня Черноморського войска, по полученіи на землю Высочайшихъ грамотъ сочиненная», надрукованого українською мовою 1792 р.) як попередника, причому не лише М. Шашкевича у локальному масштабі Галичини, але й І. Котляревського в загальноукраїнському.

Роль особистості у піднесенні престижу української мови В. Щурат ілюструє прикладом греко-католицького священника, єпископа Львівського, Галицького і Кам'янецького Петра Білянського, який, пильно дбаючи про богословську освіту, так само ревно обстоює українську мову як насамперед практичний інструмент з огляду на тодішні суспільні запити і виклики. Він долучається і до світського освітнього процесу у такий спосіб, що «зобов'язує парохів на початку шкільного року виголошувати проповіді про пожиток науки, і ті проповіді мали бути виголошені в народній мові»¹. У церковній сфері з його іменем пов'язана низка освітніх проєктів, як-от: заснування Духовної семінарії для греко-католиків у Львові (1783 р.) та пропагування руської (української) мови в Провізоричному науковому інституті в руській мові (*Studium rutenum*). На прохання єпископа П. Білянського у 1786 р. виходить урядовий розпорядок, згідно з яким необхідно вести науку катехизму і гомілій по-руськи. У контексті його різноаспектної діяльності є численні факти, що засвідчують проукраїнську позицію, яка проявляє себе і в питаннях мови: «Коли в р. 1786 вніс Щавницький просьбу о посаду генер. вікарія, кваліфікував його Білянський: „Щавницький по 1) не знає плавно руської (*ruthenum*) мови, котрою говорить тутешнє населеннє, рівнож доси не володіє польською мовою, до чого сам признається. 2) Як чужинець не знає обичаїв і звичаїв тутешнього населення...», і далі – «висші церковні уряди, писав він (П. Білянський. – У. Д.), повинні діставати тубильці, щоби молодіж бачила в тім заохоту і спонуку до висших студій; питомців повинен виховувати галицький уродженець, котрий знає мову, звичаї і обичаї Галичини»; а в іншому контексті читаємо: «Скородинський... володіє дуже добре руською мовою (*lingua ruthena*) і зуміє не тільки нею писати, але й нарід, в разі потреби, поучити в якійбудь справі. Знаннє те є особливо генер. вікарієви доконечне при візитаціях у гірських околицях, де люди иншої мови не розуміють, при поладнуванню справ, у яких найчастійше тільки руської мови уживатися мусить, а також при загріванню до сповнюваннє обовязків парохів старої дати. Скородинський має дуже велику вправу в научанню темного простолюддє; свідком того єпископ і всі, що тому прислухувалися. Знаючи нові методи катехизуваннє, так потрібні для простолюддє, тим легше зуміє він навчити й парохів про їх обовязки»². Таким чином, завдяки активній діяльності єпископа П. Білянського українська мова здобувала місце в навчальному процесі та служінні греко-католицьких священників – відбувалася українізація теологічних студій, а відтак українська мова поширювалася передусім у практиці проповідей.

Викладені вище факти використання живої розмовної мови стосувалися переважно одного соціального сегменту – спілкування з народом, яке з практичного

¹ В. Щурат, *Націоналізація...*, арк. 106.

² А. Андрохович, *Львівське „Studium ruthenum”*, ЗНТШ, 1927, Т. 146, с. 45–55.

боку стало стимулом переходу на спільну комунікативну платформу. Однак про всеохопність процесів залучення живого мовотворчого джерела у церковну сферу свідчать і інші вияви, про які згадує у викладах В. Щурат: «Але не тільки у зіткненню з простим народом уживають Василіани простої мови»¹. На офіційних зборах представників духовенства неодноразово виносять постанови вживати простонародної мови: до прикладу, Генеральна капітула в Берестю 1772 р. ухвалила, щоб у провінціях намагалися запровадити народну мову в навчанні моральної теології; у монастирі Збаража заведено руські (українські) виклади теології; у Бучачі виголошували проповіді по-руськи (про це також згадано у бучацькій хроніці). У висліді маємо ситуацію, описану у Василіанському шематизмі (Львів, 1817): «Студенти Поляки говорили по-руськи, кождий вмів служити до Служби Божої, під час якої все співано по-руськи. А префект сам, хоч «smarowai pahaajem po polsku», ніколи інакше не говорив, як по-руськи»².

Окремої уваги заслуговує публічне використання української мови в офіційному спілкуванні. В. Щурат наводить факт, як «Василіани 1787 року маніфестуються рушизною (руською мовою) перед королем Станіславом Августом Понятовським, який завітав на Україну, де мав з'їхатися з Катериною і австрійським цісарем Йосифом II. В описі цієї зустрічі було зазначено, що короля вітали в мовах латинській, польській, українській, німецькій, грецькій»³.

Аналізуючи зовнішні фактори, які сприяли поширенню та утвердженню української мови, В. Щурат не оминув увагою проявів зацікавлення цією мовою в науковому аспекті. У 1767 р. з друкарні братства при церкві Св. Трійці у Львові виходить книжка латинського монаха-реформата, історика, мовознавця, філософа, перекладача, автора багатьох наукових праць Станіслава Ключевського «О росзятку, dawności, odmianach i wydoskonaleniu języka polskiego zdania», де автор, осмислюючи історію польської мови, принагідно порушує питання слов'янських мов і називає їх «посестрами», а «найповажнішою між ними, найдавнішою посестрою їх, на його думку, є українська мова». Серед аргументів С. Ключевського виокремлено такі: «1) руська мова має мати найбільшу подібність в словах до первісної слов'янської мови, бо населення земель Київщини, Брацлавщини, Білої Русі, Сівері було осілим, автохтонним; 2) простота народу, котрий не знає жадних вимислів і не бавиться в жадні науки; 3) руська мова згоджується з багатьма іншими мовами – чехами, сербами тощо»⁴. На сьогодні тези С. Ключевського, як і його історичні праці, «незважаючи на енциклопедичну обізнаність автора, не становили високої наукової цінності через бракування критичного аналізу історичних міфів про походження слов'ян»⁵, однак важливо те, що знаний на той час науковець звернув свій погляд на українську мову, високо оці-

¹ В. Щурат, *Націоналізація...* арк. 7а.

² Там само, арк. 7б.

³ Там само, 11б.

⁴ В. Щурат, *Націоналізація...*, арк. 18а–18б.

⁵ С. Булатова, *Рукопис праці Станіслава Домініка Ключевського „Lechus historiae Polonae restitutus” (1773р.) у контексті славістичних ініціатив Юзефа Олександра Яблоновського*, Науковий потенціал славістики: історичні здобутки та тенденції розвитку, 2015. [у:] <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/470> (17.06.2024).

нив її, указав на її автохтонність та давність на наших теренах. Авторитет мовознавця тієї епохи разом з популяризацією його мовознавчої розвідки стали одним із вагомих чинників зростання престижу української мови.

Отже, рукописи викладів В. Щурата відбивають своєрідне бачення процесів становлення української літературної мови XVIII ст., насичене різноманітними фактами та авторськими коментарями й узагальненнями. Особливо цінним є осмислення ролі УГКЦ (і в цьому контексті чернечого ордену ЧСВВ) у мовотворчих процесах. Цілком у руслі сучасних концепцій історії мови та соціолінгвістики автор інтерпретує ті зовнішні чинники, які сприяли утвердженню висхідних мовотворчих напрямів: 1) книгодрукування у широкому та різноманітному тематично-жанровому діапазоні; 2) розвиток освіти для українського духовенства; 3) церковна місійна практика і, ширше, обрядовість; 4) роль особистості в мовотворчих процесах; 5) приклади публічного вживання; 6) наукові зацікавлення та студії. Усі ці фактори професор В. Щурат розглядає крізь призму запровадження, уживання, розвитку, популяризації й вивчення української мови. Аналізований матеріал, синкретичний за своєю природою, увиразнює роль релігійних інституцій у локальних і загальноукраїнських тенденціях творення й утвердження української мови завершального етапу середньоукраїнського періоду.

References:

- Almes I., *Knyhozbirni u sotsiokulturnomu prostori chernechykh spilnot Lvivskoi yeparkhii XVII–XVIII st.*, Lviv, 2018. [y:] <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?downloadid=437> // Альмес І. *Книгозбірні у соціокультурному просторі чернечих спільнот Львівської єпархії XVII – XVIII ст.*, Львів, 2018. [y:] <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?downloadid=437>
- Androkhovych A., *Lvivske «Studium ruthenum»*, ZNTS, 1927, T. 146, S. 39–118 // [Андрохович А. Львівське «Studium ruthenum», ЗНТШ, 1927, Т. 146, С. 39–118.](#)
- Bulatova S., *Rukopys pratsi Stanislava Dominika Klechevskoho «Lechus historiae Poloniae restitutus» (1773r.) u konteksti slavistychnykh initsiatyv Yuzefa Oleksandra Yablonovskoho*, [y:] Naukovyi potentsial slavistyky: istorychni zdobutky ta tendentsii rozvytku, 2015. [y:] <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/470> // Булатова С. *Рукопис праці Станіслава Домініка Клечевського «Lechus historiae Poloniae restitutus» (1773р.) у контексті славістичних ініціатив Юзефа Олександра Яблоновського.* Науковий потенціал славістики: історичні здобутки та тенденції розвитку, 2015. [y:] <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/470> (17.06.2024).
- Vozniak M., *Ukrainskyi «savoir–vivre» z 1770 r.*, [u:] *Ukraina: naukovyi trokhmisiachnyk ukrainoznavstva*, 1914, Kn.3, s. 35–55 // [Возняк М., Український «savoir–vivre» з 1770 р., Україна : науковий трьохмісячник українознавства, 1914, Кн.3, с. 35–55.](#)
- Horbach O., *Movostyl novitnikh perekladiv Sv. Pysma na ukrainsku narodnu movu XIX – XX vv.*, [u:] *Naukovi zapysky Ukrainskoho vilnoho universytetu*, Miunkhen, 1988, Ch.13 // Горбач О., *Мовостиль новітніх перекладів Св. Письма на українську народну мову XIX–XX вв.*, Наукові записки Українського вільного університету, Мюнхен, 1988, Ч. 13.
- Zhelezniak O., *Zhanrovyi repertuar ta tematychna klasyfikatsiia kyrylychnoi vydavnychoi produktsii drukarni Pochaiivskoho Uspenskoho monastyria XVIII–pershoi tretyny XIX st.*, [u:] *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 2013, Vyr. 37, s. 355–37 // Железняк О., *Жанровий репертуар та тематична класифікація кириличної видавничої продукції друкарні Почаївського Успенського монастиря XVIII*

- *першої третини XIX ст.*, Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 2013, Вип. 37, с. 355–371.
- Zhytetskyi P., *«Eneyda» Kotliarevskoho u drevneishyi spysok ee v svyazy s obzorem malorusskoi lyteratury XVIII veka*, [u:] Zhytetskyi P., *Vybrani pratsi. Filolohiia*, Kyuiv, 1987 // Житецький П., *«Енеїда» Котляревського у древнійшій списку її в зв'язку з оглядом малорусської літератури XVIII століття*, [у:] П. Г. Житецький, *Вибрані праці. Філологія*, Київ: Наукова думка, 1987.
- Kolodnyi A., *Khrystyianski zasady natsionalnoi kultury*, [u:] *Istoriia ukrainskoi kultury u 5-tu t.*, Т. 3, Kyuiv : Naukova dumka, 2003, s. 43–66 // Колодний А., *Християнські засади національної культури*, [у:] *Історія української культури у 5-ти т.*, Т. 3, Київ : Наукова думка, 2003, с. 43–66.
- Lesiuk M., *Rol hreko-katolytskoho dukhovenstva v rozvytku ukrainskoi literaturnoi movy v Halychyni*. [u:] *Stanovlennia i rozvytok ukrainskoi literaturnoi movy v Halychyni*, Ivano-Frankivsk : Misto NV. 2014, s.677–695 // Лесюк М., *Роль греко-католицького духовенства в розвитку української літературної мови в Галичині*, [у:] *Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині*, Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014, с. 677–695.
- Martyniv Yu., *Vydavnycha diialnist Pochaivskoi Lavry*, *Naukovyi visnyk Mykolaiivskoho natsionalnogo universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho*. [u:] *Istorychni nauky*, 2012, Vyr. 3.33, s. 97–102 // Мартинів Ю., *Видавнича діяльність Почаївської Лаври*, *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки*, 2012, Вип. 3.33, с. 97–102.
- Matsiuk H., *Hramatychnyi aspekt movoznavchoi diialnostihreko-katolytskoho dukhovenstva v Halychyni (persha polovyna XIX st.)*, [u:] *Khrystyianstvo u ukrainska mova*, Lviv, 2000, s. 396–404 // Мацюк Г., *Грамматичний аспект мовознавчої діяльності греко-католицького духовенства в Галичині (перша половина XIX ст.)*, [у:] *Християнство й українська мова*, Львів, 2000, с. 396–404.
- Matsiuk H., *Suchasna sotsiolinhvistyka: tendentsii v rozvytku teorii i zavdannia*, [u:] *Mova i suspilstvo*, 2010, Vyr.1, s.15 // Мацюк Г., *Сучасна соціолінгвістика: тенденції в розвитку теорії і завдання*, *Мова і суспільство*, 2010, Вип. 1, с. 15.
- Mozer M., *Uzhyvannia ukrainskoi movy hreko-katolytskoiu tserkvoiu v Halychyni (1772–1859)*, [u:] *Prychynky do istorii ukrainskoi movy*, Kharkiv : Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo, 2008, s. 474–561 // Мозер М., *Уживання української мови греко-католицькою церквою в Галичині (1772–1859)*, [у:] *Причинки до історії української мови*, Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2008, с. 474–561.
- Nimchuk V., *Khrystyianstvo u ukrainska mova*, [u:] «Ukrainska mova» 2001, № 1, s. 11–30 // Німчук В., *Християнство й українська мова*, «Українська мова» 2001, № 1, с. 11–30.
- Peredriienko V., *Formivannia ukrainskoi literaturnoi movy XVIII st. na narodnii osnovi*, Kyuiv : Naukova dumka, 1979 // [Передрієнко В., *Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі*, Київ : Наукова думка, 1979.](#)
- Spasenko P., *Relihiina linhvistyka v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektvyu rozvytku*, [u:] *Studia linguistica*, 2013, Vyr. 7, s. 121–128 // Спасенко П., *Релігійна лінгвістика в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку*, [Studia linguistica](#), 2013, Вип. 7, с. 121–128.
- Farion I., *Otets Markiian Shashkevych — ukrainskyi movotvorets. Linhvistychnyi fenomen na tli svitovoho romantyzmu*, Lviv : Svichado, 2007, 136 s. // Фаріон І., *Отець Маркіян Шашкевич – український мовотворець. Лінгвістичний феномен на тлі світового романтизму*, Львів : Свічадо, 2007, 136 с.

Farion I., *Suspilnyi status staroukrainskoi (ruskoi) movy u XIV–XVII stolittiakh: movna svidomist, movna diisnist, movna perspektyva*, Lviv : Vydavnytstvo Natsionalnoho un–tu «Lvivska politekhnika», 2015, 656 s. // Фаріон І., *Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV–XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива*, Львів : Видавництво Національного ун–ту «Львівська політехніка», 2015, 656 с.

Franko I., P. *Zhytetskyi – «Eneyda» Y. P. Kotliarevskoho u drevneishyi spysok ee v sviazy s obzorem malorusskoi lyteratury XVIII veka*, «Kuevskaia Staryna» 1899, X–XII, 1900, I–III: Retsenziia [u:] ZNTS: 1900, T. 38 // Франко І., П. *Житецький – «Энеида» И. П. Котляревского и древнейший список ее в связи с обзором малорусской литературы XVIII века*, «Киевская Старина» 1899, X–XII, 1900, I–III: Рецензія, [у:] ЗНТШ, 1900, Т. 38.

Shevchenko L., Nika O. *Kontseptualizatsiia istorii ukrainskoi literaturnoi movy*, [u:] Aktualni problemy ukrainskoi lnhvistyky: teoriia i praktyka, 2003, Vyp. 8, s. 17–20 // Шевченко Л., Ніка О. *Концептуалізація історії української літературної мови, Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*, 2003, Вип. 8, с. 17–20.

Shchurat V., *Narodna vira v sylu slova. Vyklad osnovnykh chynnykiv, shcho pospriali rozvytkovi lit movy v Zakh. Yevropi, Rosii, Polshchi ta na Ukraini*, Viddil rukopysiv Lvivskoi natsionalnoi naukovoї biblioteki imeni V. Stefanyuka, f. 206, № 358, p.7, 2 ark. // Щурат В., *Народна віра в силу слова. Виклад основних чинників, що посприяли розвитку літ. мови в Зах. Європі, Росії, Польщі та на Україні*, Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, ф. 206, № 358, п. 7, 2 арк.

Shchurat V., *Natsionalizatsiia ukrainskoi literaturnoi movy v XVII i XVIII vv. (vyklady prof., dr. V. Shchurata)*, Viddil rukopysiv Lvivskoi natsionalnoi naukovoї biblioteki imeni V. Stefanyuka, f. 206, № 354, p.7, 21 ark. // Щурат В., *Націоналізація української літературної мови в XVII і XVIII вв. (виклади проф., др. В. Щурата)*, Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, ф. 206, № 354, п. 7, 21 арк.

Shchurat V., *Ukrainskyi propovidnyk i poet z kintsia XVIII st.* [u:] V. H. Shchurat, Vybrani pratsi z istorii literatury, Kyuiv, 1963, s. 101–103 // Щурат В. *Український проповідник і поет з кінця XVIII ст.*, [у:] В. Г. Щурат. Вибрані праці з історії літератури, Київ, 1963, с. 101–103.

Yakovenko N., *Narys istorii serednovichnoi ta rannomodernoї Ukrainy*, Kyuiv : Krytyka, 2006, 581 s. // Яковенко Н., *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України*, Київ : Критика, 2006, 581 с.

Getka J. *Polskojęzyczne druki bazylińskie (XVIII wiek)*, Warszawa, 2013, 344 s.

Getka J. *U progu modernizacji. Ruskojęzyczne drukarstwo bazylińskie XVIII wieku*, Warszawa, 2017, 315 s.

Litterae basilianorum in terris Ucrainae et Bielarusjae, Vol. II : 1731—1760, Romae 1779, r. 37–64

Уляна Добосевич – доцентка катедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: 0009-0004-1367-7931

Email: ulyana.dobosevych@lnu.edu.ua